

УДК 336.77:334.72

П. П. Войниченко,
аспірант Уманський національний університет садівництва

ОСОБЛИВОСТІ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ

Анотація: Розглядається специфіка банківського кредитування суб'єктів господарювання аграрної галузі.

Abstract: We consider the specifics of bank lending to the agricultural sector entities.

Ключові слова: банківське кредитування, кредит, сезонність виробництва, процес виробництва, операційна діяльність.

Постановка проблеми. Роль сільського господарства зростає не лише в національному, але і у світовому масштабі, що обумовлено необхідністю забезпечення продовольчої безпеки в умовах підвищення світових цін на продовольство на фоні постійно зростаючого попиту на сільськогосподарську продукцію, об'єктивному скороченні ресурсів для її виробництва. Такий стан речей обумовлює усвідомлення того, що сільське господарство є однією з фундаментальних галузей сучасної економіки, а перспективи його розвитку все частіше виходять за рамки окремої держави, стають предметом дискусій на міжнародному рівні, призводять до більш тісної співпраці держав в царині напрацювань стратегії і тактики щодо нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Нарощування аграріями обсягів виробництва сільськогосподарської продукції досягається шляхом забезпечення безперервності процесу виробництва, за рахунок як власних джерел фінансування, так і залучення альтернативних – у вигляді банківських кредитів. Це визвано специфічними особливостями аграрного виробництва. В останні роки внаслідок світової фінансової кризи аграрії залучають в процес виробництва банківські кредити в незначних обсягах, що ні теоретично, ні практично не виправдано. Банківські кредити є і залишаються пріоритетним джерелом фінансування операційної сфери діяльності суб'єктів господарювання аграрної галузі.

Не дивлячись на те, що різним аспектам кредитування сільського господарства присвячені багаточисельні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених та практиків, теоретична база формування і вдосконалення системи кредитування сільського господарства з врахуванням притаманних сільському господарству особливостей, специфіки національної економіки і сучасних тенденцій світової аграрної політики, розроблена недостатньо. Не повною мірою досліджені, зокрема перспективи участі держави в організації кредитування аграрного виробництва, вплив галузевих особливостей на процес кредитування.

Постановка завдання: Актуальність і недостатнє дослідження проблем особливостей кредитування аграрного виробництва за сучасних умов господарювання визначили вибір теми дослідження. Метою дослідження є проблеми банківського кредитування аграріїв за ринкових умов господарювання із врахуванням специфічних і притаманних лише галузі особливостей процесу виробництва.

Дослідженню теоретичних та практичних питань банківського кредитування аграріїв присвятили свої наукові праці М.Я. Дем'яненко, О.С. Гудзь, М.Й. Малік, М.І. Кисіль, С.С. Осадець, П.Т. Саблук, О.О. Непочатенко, Т.П. Бечко та інші.

Методика досліджень Для реалізації поставлених задач використані економіко-статистичний (порівняльний, системний), монографічний та абстрактно-логічний методи.

Результати досліджень.

Найважливішим інструментом забезпечення стійкого економічного розвитку національної економіки у XXI столітті є аграрне виробництво. На фоні прискореного розширення національних і міжнародних ринків, революції у сфері біотехнології та інформаційних технологій, роль аграрного сектора економіки різних країн варіюється в залежності від ступеня орієнтації тієї чи іншої країни на сільське господарство, як джерело економічного зростання. Разом з тим, для всіх країн, актуальною залишається проблема досягнення певного рівня самозабезпечення необхідним продовольством. Саме тому, основною тенденцією в царині розробки аграрної політики різних країн на сучасному етапі є дослідження не лише традиційних функцій сільського господарства, що полягають в постачанні переробній промисловості сільськогосподарської сировини та забезпечення населення продовольством, але і надання аграрній галузі загальнодержавної значущості внаслідок того, що продовольча безпека є елементом національної безпеки. Усвідомлення важливості аграрного сектора економіки в сучасній економіці призвело до формування в різних країнах спеціалізованих систем кредитування сільського господарства, що різняться від систем кредитування інших галузей економіки, а також до створення міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на вдосконалення кредитування аграрного виробництва.

Безперервність процесу аграрного виробництва, як пріоритетної галузі національної економіки, великою мірою залежить від зовнішніх запозичень – банківських кредитів. Підвищення ролі банківського кредитування, вдосконалення його форм і методів, ефективності діяльності фінансово-кредитних інституцій, що здійснюють кредитування аграріїв є пріоритетними напрямками дослідження процесу кредитування галузі.

Україна володіє величезним потенціалом для розвитку аграрної галузі. Проте, в останні роки відмічається тенденція уповільнення темпів обсягів кредитування аграріїв, не дивлячись на прийняття і реалізацію шереги державних програм, зокрема щодо їх кредитної підтримки. Основною із причин зменшення обсягів банківських кредитів в процес аграрного виробництва є недостатнє теоретичне обґрунтування системи кредитування аграрної галузі та дослідження особливостей процесу аграрного виробництва [1, с.38].

Аналіз і узагальнення теоретичного дослідження ролі банківського кредиту в вітчизняній і зарубіжній економічній практиці свідчить, що до цього часу не повною мірою проведені дослідження єдиного підходу щодо узагальнення ролі кредиту у відтворювальному процесі. Одна група учених пов'язує роль кредиту з властивими цій економічній категорії функціями або розглядає її як результат реалізації функцій кредиту. Інша група авторів – трактує роль кредиту як стимулятора зростання і прискорення руху капіталу за допомогою якого примножуються доходи. Третя група – пропонує категорію кредит розглядати через призму вирівнювання норми прибутку, підкреслюючи здатність кредиту посилювати диспропорції в розвитку виробництва у зв'язку з його спрямуванням в ті галузі і підприємства, які здатні забезпечити максимальний прибуток кредиторів. Дане твердження вимагає особливої уваги, враховуючи, що за сучасних умов кредит переважно обслуговує потреби галузей із нетривалим оборотом оборотних активів і високим рівнем рентабельності.

Проведені нами дослідження свідчать, що за сучасних ринкових умов недостатньо розглядати роль кредиту лише через призму його функцій. Не заперечуючи існуючі теоретичні уявлення щодо існуючих трактувань ролі кредиту, слід відмітити, що кредит слід розглядати, як об'єктивний процес, пов'язаний з дією економічних процесів за участі в процесі виробництва капіталу підприємств і суб'єктивної оцінки дії кредиту на кінцевий результат. Об'єктивні ролі кредиту пов'язані з динамічними процесами, які дають можливість відстежити його участь у відтворювальному процесі.

Роль кредиту обумовлена впливом різних чинників, пов'язаних з діяльністю як кредитора, так і позичальника, зокрема попиту та пропозиції на кредитному ринку, стану процесу реалізації, динаміки цін, конкуренції тощо. Це потребує роль кредиту оцінювати з врахуванням діяльності кредитних інституцій, їх кредитної політики і сформованої системи кредитування. Відповідно до специфіки аграрного виробництва під системою кредитування слід розуміти сукупність елементів, що базуються на фундаментальних властивостях кредиту і функціях комерційних банків, принципах і механізмі кредитування, спрямованих на розширене відтворення в

сільському господарстві за державної та інших форм підтримки (рис 1).

Система кредитування здатна відігравати подвійну роль: з одного боку стимулювати розвиток кредитування, з іншого – навпаки – його гальмувати. Особливість системи кредитування суб'єктів господарювання аграрної галузі великою мірою залежить від попиту на кредитні ресурси, економіко-політичних, інституційних, інфраструктурних і мікроекономічних факторів.

Особливу роль в забезпеченні доступу суб'єктів господарювання аграрної галузі до кредитних ресурсів відіграють форми прямої і непрямой державної підтримки. Система сільськогосподарського кредитування в Україні, за сучасних умов господарювання характеризується поєднанням ринкового і пільгового механізмів кредитування. Пільговий механізм кредитування аграріїв здійснюється за спеціальними програмами, спрямованими на підвищення ефективності аграрного виробництва, зростання його обсягів за умови безперервності процесу виробництва та забезпечення продовольчої безпеки країни.

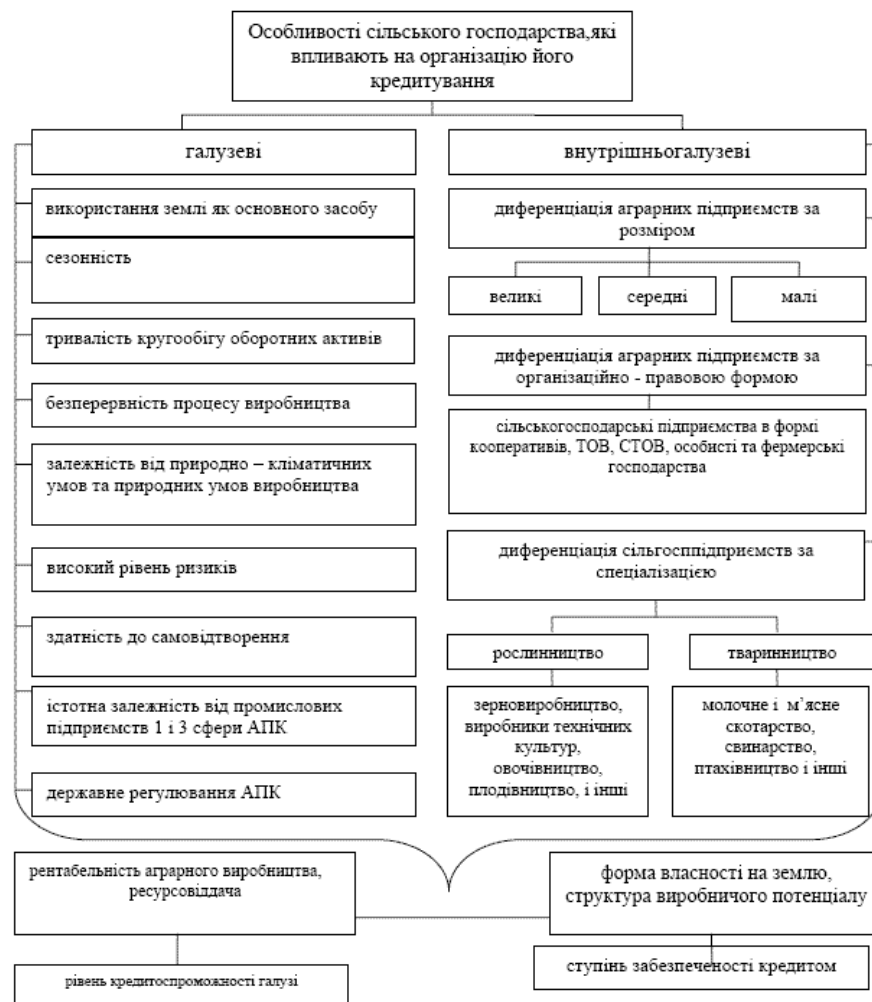

Джерело: згруповано автором

Рис.1. Система кредитування суб'єктів господарювання аграрної галузі

До тенденцій розвитку сільськогосподарського кредитування на сучасному етапі відноситься диверсифікація форм фінансового посередництва (з домінуючою роллю комерційних банків); орієнтація комерційних банків на великотоварне сільськогосподарське виробництво як найбільш надійного і прибуткового позичальника; поступовий перехід від прямої участі держави в кредитуванні сільського господарства до опосередкованого. На сучасному етапі однією з основних світових тенденцій в розвитку кредитування сільського господарства є пошук найбільш ефективних форм державного регулювання ринку сільськогосподарського кредиту. Ринку сільськогосподарського кредиту ілюструє собою приклад тісної взаємодії держави, банківського сектора і сільськогосподарських виробників при вирішенні питань щодо стійкого розвитку аграрного виробництва та забезпечення продовольчої безпеки країни.

Кредитування суб'єктів господарювання аграрної галузі на перспективу має ґрунтуватися на взаємодії важелів державного регулювання і саморегулювання ринку сільськогосподарського кредиту. Державі за таких умов відводиться роль організатора майбутньої повноцінної системи кредитування сільського господарства, відокремленої від прямої державної підтримки і такої, що розвивається на ринкових засадах при взаємодії банківського сектора і суб'єктів господарювання аграрної галузі. Саме тому, першочерговим завданням держави повинно стати формування комплексної національної системи кредитування аграріїв з врахуванням об'єктивних властивостей лише аграрній галузі особливостей. При цьому, при розробці кредитних продуктів, які найбільше відповідають потребам позичальників-аграріїв в кредитах на забезпечення безперервної діяльності операційної сфери виробництва в максимальній мірі повинні враховуватися специфічні особливості аграрного виробництва в залежності від їх галузевого та внутрішньогалузевого характеру (рис.2).

Джерело: розроблено автором

Рис. 2. Специфічні особливості сільського господарства, що впливають на організацію його кредитування

Значний вплив на банківське кредитування суб'єктів господарювання аграрної галузі має той факт, що виробництво продукції, як правило, неможливе без землі, як основного засобу виробництва і природної лабораторії. Вона не замінюється іншим засобом виробництва, а її розширення не може бути безмежним. В процесі виробництва, при дотриманні певних вимог, земля не втрачає своєї споживчої вартості. Вирішальне значення має збереження і підвищення родючості ґрунту.

При знятті мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення з включенням її вартості у валюту балансу позичальників буде основною із передумов нарощування аграріями обсягів банківського кредитування, оскільки земля виступатиме заставою одержаних кредитів та слугуватиме забезпеченням їх повернення.

Процес аграрного виробництва тісно пов'язаний з дією природних факторів, оскільки аграрії мають справу з живими організмами розвитку яких підпорядковано виключно біологічним законам. Для аграрного виробництва характерний період під час якого процес виробництва призупиняється повністю або частково. В сільськогосподарському виробництві в певні періоди предмети праці піддаються більш чи менш, тривалим впливам з боку природи. Ці обставини призводять до того, що в сільському господарстві робочий період не співпадає з часом виробництва. В той же час, тривалість робочого періоду складає відносно незначну частку загального періоду виробництва. Перерви в процесі виробництва у сільськогосподарському виробництві триваліші порівняно з іншими галузями матеріального виробництва. Великий вплив на тривалість аграрного виробництва має розбіжність робочого періоду з періодом виробництва. Період виробництва через наявні перерви більш тривалий, тоді як робочий період порівняно не великий. Пояснюється це, головним чином, сезонністю виробництва галузі, у результаті чого вартість, авансованих в оборот матеріальних цінностей здійснюється нерівномірно, на відносно тривалій час, а їх вивільнення – в порівняно короткі строки. Виручка від реалізації надходить в періоди, що підпорядковані природним, біологічним умовам, які призводять до нарощування залишків товарно-матеріальних цінностей та затрат незавершеного виробництва. Надлишок чи нестача товарно-матеріальних цінностей, що опосередковує кругообіг виробництва негативно впливає на процес виробництва призводить до його уповільнення. Розбіжність між затратами виробництва і виручкою від реалізації продукції на протязі року негативно впливає на дотримання позичальниками-аграріями принципів банківського кредитування при залученні ними банківських кредитів.

Специфічною особливістю аграрного виробництва, що має суттєвий вплив на процес банківського кредитування є використання для відтворення нового кругообігу частини продукції власного виробництва, що притаманно для всіх суб'єктів господарювання аграрної галузі різних форм власності, які функціонують в аграрній сфері економіки. Наступний кругообіг виробництва суб'єкти господарювання аграрної галузі здійснюють шляхом авансування оборотних активів не лише в грошовій, але і в натуральній формі, як правило, із продукції власного виробництва. Такі важливі елементи оборотних активів як корми, насіння та садивний матеріал, органічні добрива без яких неможливе аграрне виробництво, суб'єктами господарювання галузі відшкодовуються продукцією цієї ж сфери виробництва. Так, частина оборотних активів постійно відновлюється у натуральній формі безпосередньо у виробничому циклі. Такі важливі складові оборотних активів як насіння, посадковий матеріал, органічні добрива, корми, молоко, мед та багато інших постійно відтворюються за рахунок власного виробництва. Вони не реалізуються, а залишаються у сфері виробництва на наступний виробничий цикл. Ці особливості впливають на збільшення тривалості процесу виробництва, що потребує додаткових джерел фінансування, в тому числі, банківських кредитів. Наприклад, насіння отримане в процесі виробництва повністю буде замінено після завершення вирощування продукції із цього насіння; виробництво кормів – після їх згодовування тваринам і одержання продукції або вирощування худоби до відповідних кондицій.

В багатогалузевих господарствах має місце внутрішньогалузевий взаємозв'язок процесу виробництва. Здійснюючи кругообіг в різних галузях аграрного виробництва матеріальні цінності приймають участь в процесі виробництва окремих його галузей, перебуваючи при цьому в постійному взаємозв'язку і взаємозалежності. Так, в тваринництві виробничі витрати певною мірою складаються із частини використаної продукції рослинництва, зокрема кормів, які завершили свій кругообіг і вступили в новий, але вже в якості предметів праці.

В рослинництві, початком кругообігу, є придбання необхідних матеріальних цінностей, що утворюють виробничі запаси, або безпосередньо спрямовуються у виробничий процес з одночасним використанням предметів праці власного виробництва (насіння, садивного матеріалу, органічних добрив).

З розвитком продуктивних сил суспільства, науково-технічного прогресу й інтенсивного ведення господарства значення природних багатств землі постійно міняється. При цьому вирішальна роль у процесі аграрного виробництва належить як природним властивостям землі, так і науково-технічному прогресові, ступеню і культурному рівню людської праці. Сучасна наука сприяє інтенсивному веденню господарства, прискоренню біологічних процесів аграрного виробництва як у тваринництві, так і в рослинництві. Важливу роль при цьому відіграє оновлення основних засобів, нематеріальних та оборотних активів, запровадження культури землеробства, передових технологій обробітку сільськогосподарських культур. Додаткові вкладення в сільське господарство, спрямовані на підвищення родючості землі сприяють нарощуванню виробництва сільськогосподарської продукції, зміцненню матеріально-технічної бази підприємств. Вирощування рослин і тварин суб'єктами господарювання аграрної галузі впливає на тривалість процесу виробництва. Внаслідок цього, в сільському господарстві відносно висока питома вага виробничої стадії в загальному кругообігу виробництва. На цій стадії створюється додана вартість. Залучення банківських кредитів на виробничій стадії є основою із передумов безперервності процесу виробництва.

Суб'єкти господарювання аграрної галузі мають резерви щодо прискорення процесу виробництва. Вони найбільш різноманітні на стадії виробництва, оскільки саме тут у силу специфіки аграрних підприємств переважає переважна більшість, авансованих у виробництво грошових, трудових і матеріальних ресурсів. Разом з тим, використання на практиці цих резервів пов'язане з великими труднощами, оскільки необхідне скорочення не тільки робочого періоду, але і перерв у виробництві, що зумовлені природними умовами. Вираз більш швидкий оборот не може бути застосований до збору зерна, оскільки тут можливий лише один оборот на рік.

Однак, активна людська діяльність, спрямована на поліпшення сортів рослин і породи худоби, скорочення терміну перебування оборотних активів у сфері виробництва. У рослинництві, наприклад, боротьба за прискорення процесу виробництва зводиться як до скорочення термінів вирощування, так і збирання сільськогосподарських культур. Розробляються передові технології збирання врожаю, виводяться нові сорти, що швидше дозрівають. Це має винятково важливе значення для тих суб'єктів господарювання аграрної галузі, що розташовані в зоні ризикованого землеробства. Перед тваринництвом також поставлені задачі щодо прискорення процесу виробництва. Воно зводиться до виведення таких порід худоби і птиці, які дають високі прирости ваги живої маси і в більшій кількості, при відносно меншій витраті кормів, а також підвищенні надоїв і жирності молока.

Для згладження впливу природних факторів на процес виробництва в сільському господарстві в останні роки інтенсивно поширюється інтеграція суб'єктів господарювання аграрної галузі з промисловими підприємствами. Така інтеграція має місце і в Черкаській області. При органічному поєднанні промислового і сільськогосподарського виробництва принципово по-новому вирішується проблема згладження економічного протиріччя між інтегруючими галузями і підприємствами [2, с.39].

Як свідчить практика господарювання підприємств в умовах агропромислової інтеграції накладає позитивний відбиток на організацію виробництва, сприяє прискоренню обертання оборотних активів, а натомість скороченню процесу виробництва. З обороту вивільняються грошові кошти, які слугують джерелом для повернення банківських кредитів Крім того :

- відповідає необхідності у посередниках, що постачають промислові підприємства сільськогосподарською сировиною, а це у свою чергу, дає змогу вивільнити оборотні активи сфери обігу;

- прискорюється просування продукції і сировини, що швидко псується через усі ланки технологічного процесу, що має важливе значення, оскільки зводяться до мінімуму її втрати;

- значно скорочуються транспортні витрати, що здорожували продукцію, яка доставляється переробним підприємствам.

Внаслідок цього, завдання організації економічно обґрунтованого процесу виробництва тісно переплітається з проблемою раціонального співвідношення галузей безпосередньо на самому підприємстві. Воно повинно вирішуватися так, щоб забезпечити найбільш рівномірне залучення засобів у процес виробництва протягом року і рівномірне їх вивільнення із нього. Це забезпечується підбором галузей, культур, видів тварин, які потребують різних строків авансування витрат.

Галузеві особливості аграрного виробництва також впливають на організацію його кредитування. В концентрованому вигляді вони можуть бути зведені до таких важливих при банківському кредитуванні характеристик як доступ позичальників-аграріїв до кредитних ресурсів, рівень їх кредитоспроможності, ступінь забезпеченості кредиту заставою тощо.

Важливими чинниками, що стримують участь кредиту для забезпечення безперервності виробництва суб'єктів господарювання аграрної галузі є низький рівень їх рентабельності, розмір якої, в окремі роки, набагато нижчий за облікову ставку за кредитними ресурсами, встановленої НБУ. Надто високі ризики виробництва продукції (ризик землеробства, епідемії в тваринництві, стихійні лиха) також негативно впливають на взаємовідносини банківських установ – кредиторів з аграріями. За таких умов позичальники із числа аграріїв є непривабливими для комерційних банків.

На стан банківського кредитування також негативно впливає диспаритет цін на продукцію, що виробляється сільськогосподарськими підприємствами і спожиту ними продукцію промислового виробництва, зокрема сировину і матеріали, сільськогосподарську техніку, паливо та мастильні матеріали, мінеральні добрива та отрутохімікати тощо. Ці і інші чинники негативно впливають на фінансову стійкість аграріїв, не дають змоги притримуватися ними вимог, що пред'являються банками при їх кредитуванні, призводять до порушення ними принципів банківського кредитування, зокрема повернення кредиту та його платності. При цьому додаткові джерела повернення позик в аграріїв, як правило, недостатні або взагалі відсутні.

Сучасна практика державної підтримки аграріїв незначна і зводиться до ручного управління в розподілі фінансових ресурсів, наприклад, зниження ціни на паливо і мастильні матеріали в період весняно-польових робіт, надання пільгових кредитів з частковим відшкодуванням відсотків за їх користування. Ці причини обумовлюють визначення напрямів щодо вдосконалення системи кредитування, виявлення умов і чинників, що позитивно впливають на розвиток кредитування, пошук нових форм взаємодії різних фінансових інституцій ринку, держави і бізнесу у вирішенні завдань, що стоять перед сільським господарством.

Значний вплив на стан кредитування суб'єктів господарювання аграрної галузі мають внутрішньогалузеві особливості аграрної галузі.

Дрібнотоварність є однією із причин непривабливості аграріїв, як потенційних користувачів банківськими заощадженнями. Станом на 01.01.2012 року в розпорядженні дрібнотоварних аграрних підприємств налічується 40,0% загальної площі оброблюваних земель або 2га в розрахунку на одне підприємство [3, с.3]. Результати взаємовідносин банків з суб'єктами господарювання аграрної галузі в сфері кредитування свідчать, що дрібнотоварні підприємства взагалі не розглядаються банками як потенційні позичальники, що ставить їх в нерівні умови порівняно з великотоварними підприємствами.

Періодичність та розмір затрат на виробництво, а також обсяг одноразового отримання продукції та її реалізації залежить від галузі виробництва і спеціалізації підприємства. В даний час, як свідчить аналіз, в суб'єктів господарювання аграрної галузі, склалася вузька спеціалізація. Аграрії вирощують в основному зернові та технічні культури. Досліджено, що більшість з виробників рослинницької продукції не притримуються науково обґрунтованої спеціалізації та агротехнічних вимог, переслідують одну мету – отримання надприбутків, оскільки вирощена ними продукція користується високим попитом не лише на теренах України, але і за кордоном. Тому для більшості із них характерна чітко виражена сезонність. Звідси, нарощування виробничих запасів аграріями в період, який передусє масовому виходу і реалізації продукції і вивільнення значної її частини після завершення кругообігу. Подальше використання цих запасів залежить від наявності потреби в них, зокрема створення запасів для наступного виробничого циклу, завершення розрахунків з бюджетом зі сплати податків і зборів всіх рівнів, погашення заборгованості з позик банку тощо).

Для підтримки безперервності процесу виробництва суб'єкти господарювання аграрної галузі вимушені створювати на тривалий час запаси матеріальних цінностей. Їх збереження призводить до додаткових витрат, що негативно впливає на фінансові результати їх діяльності. Проте, окремі елементи забезпечують подальшу їх потребу до нового врожаю (насіння, корми, підстилка). В інших випадках виробничі запаси (мінеральні добрива, отрутохімікати, гербіциди), що придбані також за рахунок банківських кредитів накопичуються протягом року, але використовуються одноразово, як правило, в період весняно-польових робіт. В основному такі накопичення виробничих запасів обумовлені суттєвими зростанням цін на продукцію промислового виробництва в період проведення весняно-польових робіт. Внаслідок цього, позичальники-аграрії вимушені залучати для покриття тимчасового розриву між затратами і виходом продукції банківські кредити під високі відсотки, які здебільшого перевищують їх сукупну рентабельність. Це негативно впливає на стан виробництва аграріїв, поглиблює залежність країни від надходження продукції із-за меж митного кордону, впливає на продовольчу безпеку.

Висновок. На основі аналізу чинників, що впливають на організацію кредитування сільського господарства можна зробити висновок про те, що суб'єкти господарювання аграрної галузі внаслідок специфічних особливостей їх процесу виробництва є потенційними користувачами банківських кредитів. В той же час, умови господарювання суб'єктів господарювання аграрної галузі, унікальності майна, що перебуває у їх розпорядженні і яке може виступати в якості забезпечення за кредитами не повною мірою сприяє їх доступу до банківських кредитних ресурсів. Ефективність банківського кредитування аграріїв залежить від запровадження передових, прогресивних технологій, які впливають на сезонність виробництва та на загальний виробничий процес.

Список використаних джерел

1.Гудзь О.Є. Фінансова діагностика в сільськогосподарських підприємствах/ О.Є.Гудзь // Облік і фінанси АПК.—2008. –№ 1. – С.28 – 33.

- 2.Бечко Т.П. Концепція розвитку банківського кредитування аграрної галузі /Т.П.Бечко //Сучасні аспекти стабільного розвитку економіки .– Умань .–2009.–С.39-44.
3.Малік М.Й.Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М.Й.Малік// Економіка АПК.– 2010.–3.– С.3–8.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2012

ТОВ "ДКС Центр"